

DOI 10.5281/zenodo.11203154

ALTINO SƏSLİ MÜĞƏNNİNİN ALTUNLARI

Rafael HÜSEYNOV

Dəniz həmişə dənizdir. Gah sakit, gah mülayim, gah dalğalı, gah fırtınalı. Bəzən qabarır, bəzən çəkilir - daim adam kimi canlı. Ona görə şairlər insanları da hərdən-hərdən dənizə oxşadırlar.

1841-ci il idi, Abbasqulu ağa Bakıxanov "şah əsəri" olacaq kitabını - "Gülüstani-İrəm"i başlayırdı və sözü gəlib çıxmışdı Bakı şəhərini əhatələyən qala divarlarının üstünə. Yazırdı ki, "Yaxşı yadımdadır, 40 il əvvəl Bakı qalası iki arşın suyun içərisində idi. Sonra başladı yavaş-yavaş çəkilməyə. Axırncı 5-6 ildə bir az artıb". Deməli, 1800-cü illərin lap əvvəllərində hələ Xəzərin dalğaları Qız qalasını döyəcəyirmiş. Sonra dəniz başlayıb asta-asta qala divarlarından aralanmağa. Yer boşaldıqca oralarda yeni-yeni tikililər əmələ gəlməyə başlayıb. Onillər ötüb, sonra yenə dəniz "fikirini dəyişib", yenə başlayıb asta-asta Qız qalasına doğru irəliləməyə.

1990-cı illər yadımdadır. Dəniz asta-asta irəliləyirdi və sahil bağının xeyli hissəsi qalmışdı suyun altında, düşündün ki, belə getse, sular Qız qalası ilə bulvar arasındakı yolu da örtər...

Tarix boyu belə olub. Dəniz gah qabarır, gah çəkilib, nələrsə qalır suyun altında, vaxt sovuşduqca onlar da yaddan çıxıb. Vaxtilə küçələrindən adamlar keçən, indi isə yalnız haqqında rəvayətlər dolaşan Səbayel boyda şəhər sulara itib, dünənə qər q olub, onda qalmış ömrü qısa insan ola.

Əslində insanın özündən çox onun yaddaşı dənizə bənzəyir. Hafizədə də müəyyən müddət nələrsə elə həmişə əl altında olacaqmış kimi üst qatda qərar tutur. Amma zaman keçisi ilə üst qatda olanlar yavaş-yavaş enir hafizənin dibinə. Müəyyən illərdən sonra hətta bilmərrə unudulur, sanki heç olmayıbmiş.

Bakının yaraşığı, insanların sevimlisi olan o Sahil bağı 1860-cı illərdə düzəlməyə başladı. Onun ilk memarı Qasım bəy Hacıbababəyov idi. Bu dəyərli insan 1848-ci ildən 1856-cı ilədək Şamaxının memarı olmuşdu. Sonra quberniya mərkəzi dəyişdi. Qasım bəy

Hacıbababəyov da köçdü Bakıya, oldu buranın baş memarı - 1856-cı ildən təxminən 1868-ci ilədək. Elə Bakı bulvarının - hamımızın Sahil bağının yaranması da onun dövrünə təsadüf etdi. İlk layihəni 1862-ci ildə çəkmişdi. Birinci layihəyə görə, Sahil bağının uzunluğu 650 metr olmalı idi. Vaxt ötdükcə Sahil bağı qanadlarını daha geniş açdı, yavaş-yavaş böyüyürdü, genişləndirdi və bir əsr sonra - 1950-1960-1970-ci illərdə paytaxt sakinləri Sahil bağında gəzməyi, söhbətləşməyi, xüsusən yay axşamlarında burada başmaq seyrinə çıxmağı xoşladılar. Onların arasında 1960-cı illərin sonlarında, 1970-ci illərin əvvəllərində çoxlarının üzdən yaxşı tanıdığı bir nəfər də vardı. Cürbəcür söhbətlər edərdilər. Amma o ağsaqqal hər dəfə sözün səmtini yönəldərdi Bakı bulvarının tarixinə, Sahil bağının necə yaranmasının üstünə. Səbəbsiz deyildi. Bakı bulvarını yaradan Qasım bəy Hacıbababəyov onun babası olmuşdu. Və tələyin qəribə yazısı ilə o ağsaqqalın ömrü saatı 1972-ci ilin yay axşamlarından birində elə həmin Sahil bağında - bir zamanlar, 1860-cı illərdə babasının ilk layihəsini çəkdiyi, təməlini qoyanlardan olduğu bulvarda tamamlandı.

Bu, Azərbaycanın xalq artisti, məşhur opera müğənnisi Hüseynağa Hacıbababəyov idi. O, 1898-ci ildə Şamaxıda doğulmuşdu. Ailələri böyük idi. Atasının Soltan kişi Şamaxıdakı toxuculuq karxanasında çalışırdı. Toxucu məvacibi ilə yeddi başlıq ailəni dolandırmaq çətin idi. Ancaq zəhmətə bağlı, gecəgündüz bir çətin külfətini təmin etməyin qayğıları ilə yaşayan Soltan kişini həmişə kefikök saxlayan, sabahkı günün bugünkündən daha yaxşı olacağına kökləyən musiqiyə həddən ziyadə bağlılığı imiş. Musiqi sanki ona bütün müşküllərini unutturur, bunca güzəran sıxıntıları içərisində də ovqatının daim duru olmasına kömək edirmiş. Həmin Soltan kişinin nəvəsi, Hüseynağa Hacıbababəyovun qızı Suğra xanım 1980-ci illərin əvvəllərində mənə söyləyirdi ki, babası evdə

iri qəfəsdə bülbüllər saxlayırmış. Arada azacıq boş vaxtı olan kimi oturub saatlarla onların oxusuna, cəh-cəhinə qulaq asmaqdan ləzzət almış. Balaca Hüseynağanın üreyinə, varlığına musiqi eşqi bəlkə də həmin bülbül sədalarından hopmuşdu. Bunu mən ehtimal etmirəm. Qızı Suğraya belə fərz etdiyini Hüseynağa Hacıbababəyov özü söyləyibmiş.

1902-ci ildə bütün Şamaxını lərzəyə salan dəhşətli zəlzələ qopur. Soltan kişinin də ev-eşiyi viran qalır. Baxırlar ki, bu vəziyyətdə daha Şamaxıda yaşaya bilməyəcəklər. Bir parça çörək dalınca ailəsini də götürüb baş alır Bakıya və burada artıq büsbütün yeni həyat başlanır. O, zəhmət adamı idi, işin ağırından qorxan deyildi və başlayır fəhləlik edib ailəsinin güzəranını yola verməyə. Özünə üreyi istəyən kimi savad almaq nəşib olmaşdısa da, çox istəyirdi ki, balaları oxusunlar, həm də yaxşı təhsil görsünlər. 1905-ci ildə - 7 yaşına çatınca Hüseynağanı aparıb qoyur yerlisi Həbib bəy Mahmudbəyovun (1864-1928) adı ilə məşhur olan məktəbə (Bakıda 1887-ci ildə ilk rus-müsəlman məktəbini Sultan Məcid Qənizadə ilə birlikdə yaradan Həbib bəy olmuşdu və bu məktəb az bir zamanda elə hörmət və nüfuz qazanmışdı ki, 1891-ci ildən dövlət təminatına keçirilmişdi).

İnsan öz ömrünü yaşayır, vaxt axarı ilə gedir, hadisələr bir-birini izləyir, buna elə təsadüflər sırası kimi baxırsan. Amma yalnız ömrün müəyyən həddinə gəlib çatandan sonra anlayırsan ki, sanki bütün bunlar irəlicədən bir ssenari kimi yazılıbmış, nədən sonra nəyin gəlməsi, necə gəlməsi ilahi dəqiqliklə hesablanıbmış. Məktəbdə ona nəgmə dərslərini Hənəfi Terequlov deyirdi. O Hənəfi Terequlov ki, Üzeyir Hacıbəylinin, Müslüm Maqomayevin qayını olmaqdan savayı həm də onların ən etibarlı silahdaşlarından, məsləkdaşlarından idi və opera ilə birbaşa bağlıydı. Hüseynağanın da, qardaşı Rzanın da hələ məktəbdəki nəgmə dərslərində oxuları ilə başqalarından qat-qat üstün olduqları aşkarca görünürdü. 1910-cu ildə "Nicat" cəmiyyəti xor heyətini genişləndirmək üçün qərara alır ki, babat səsi olan məktəblilərdən də cəlb eləsin. Müsəbiqə keçirirlər və az-çox səsi olan şagirdləri yoxlayırlar. Hüseynağa ilə Rzanın zamanətini artıq Hənəfi Terequlov vermişdi. Uşaqları dinləyirlər, görürlər ki, elə Hənəfinin dediyincə varmış. Müsəbiqədə hamıdan yüksək qiymət alaraq ilk qəbul edilənlər də bu iki qardaş olur.

1908-ci il idi. Hüseynağanın 10 yaşı vardı və axşamlardan birində onun həyatında möcüzə baş verir. Böyük qardaşı Rza onu özü ilə birinci dəfə teatra aparır. Onillər ötəndən sonra Hüseynağa Hacıbababəyov o günlərin həyəcanlı təəssüratlarını yada salırdı. Deyirdi ki, mən məscidlərdə, meydanlarda şəbih tamaşalarını görmüşdüm, "Tumannaya kartina" adlı bir neçə filmə də baxmışdım. Ancaq qardaşımın məni apardığı, o axşam gördüyüm tamam ayrı bir aləm idi. 1908-ci il idi. Əslində bütün Azərbaycan möcüzə yaşayırdı. "Leyli və Məcnun" səhnəyə gəlmişdi. "Leyli və Məcnun" tamaşasının hər yeni nümayişi ilə Azərbaycan mədəniyyətində yenidən tumurcuqlayan bu sənət növü təzə-təzə pərəstişkarlar qazanırdı. Ömrü boyu unutmadiğı həmin axşamın hər anını dünən olubmuş

kimi xatırlayırdı Hüseynağa Hacıbababəyov: "Tamaşa salonu adamlarla dolu idi, mən maraqla sağa-sola baxırdım. Birdən zəlin işıqları sönməyə başladı. Mən qorxdum, bərk-bərk qardaşımın əlindən yapışdım. Hirsələməyə baxıb dedim ki, "sakit otur". Səhnəyə bişli-saqqallı, qəribə geyimli adamlar çıxdılar. Və başladılar şəbih-hicran oxumağa. Birdən səhnəyə cəld hərəkətlərlə bir kişi daxil oldu, zalda ordan-burdan pıçıldılar gəldi ki, "Sarabski!", "Sarabski!". O, "Mahur" üstündə "Yandı canım hicr ilə, vəsl-i rūxi yar istəmə" sözlərini elə gözəl oxuyurdu ki, yer-yerdən insanlar qışqırırdılar: "Yaşa, Hüseynqulu!", "Yaşa, Hüseynqulu", "Aferin!". Sonra səhnəyə qadın qiyafəsində, çaxçur geyimində bir nəfər çıxdı. Yenə yer-yerdən səslər gəldi ki, "Ağdamski!", "Ağdamski!". Bu, bir kişi idi, qadın rolunu oynayırdı. O da çox gözəl oxuyurdu. Məcnunun dəli olması səhnəsində mən sidq ürekdən təəssüfləndim. Xəstə Leylinin yanına gələn Hüseynqulu Sarabskinin yanıqlı oxusu eşidilincə neçə nəfər cibindən dəsmal çıxarıb hönkür-hönkür ağladı. Tamaşa mənə o qədər təsir eləmişdi ki, arada fasilə olanda dodaqaltı sözləri zümzümə edirdim ki, yadımda qalsın. Sabahısı gün evdə də var-gəl edə-edə yadımda qalan parçaları avazla təkrarlayırdım. Bir ağ iri dəsmal başıma çalma əvəzinə bağlamışdım. Qonşumuzun balaca qızı otağımıza girəndə ona tərəf irəliləyərək: "Get, sən Leyli deyilsən, ey pərişad", - deyər oxumağa başlayanda o, "Ay məmə!" deyib qaçdı".

1908-ci il idi. Hüseynağanın vur-tut 10 yaşı vardı. Həyatında ilk dəfə teatra gəlmişdi, birinci kərə opera görmüşdü və görünəcə vələh olmuş, bu gözələ bir könüldən min könülə vurulmuşdu.

Və bu uşağın, onun kimi neçə-neçə yeniyetmənin, neçə gəncin üreyində yaranan atəşin məhəbbətin səbəbkarı həmin Üzeyir bəy idi. Heyran qoyub sənət aşiqinə çevirdiyi gənclərdən əslində yaşca çox da böyük olmayan möcüzə cavan! O Üzeyir bəy ki, Azərbaycan mədəni həyatında bir təlatüm qoparmışdı. Hüseynağa o çağlarda sehrə düşənlərdən birisi idi. Amma eyni sevgi mərzəsinə "mübtəla" olanlardan vur-tut 10 yaşlı Hüseynağanın fərqi bu oldu ki, həmin sevdə onun başından həyatının sonunacan getmədi, ömrünün mənasına çevrildi.

İkicə il sonra 12 yaşlı Hüseynağa Hacıbababəyov artıq operada xorda oxuyurdu. İllər öteçək, yaşı çatacaq 60-a, 60-ı da keçəcək və həmin yaşdaykən müsahibələr verərkən, ya söhbətlərində söyləyəndə ki, "mən yarım əsrdən artıqdır səhnədəyəm", bu deyiş çoxuna inanılmaz, şisirtmə kimi gələcək. Necə yəni yarım əsrdir səhnədədir, bunun ki 60 illiyi, türkən sözü, "dünən yox, srağagün" qeyd edildi. Amma kimin necə qavraması və yozmasından asılı olamayaraq, bu, həqiqət idi - 60 illik bir ömür, onun 50 ili səhnədə, 70 illik həyat, bunun 60 ili teatrda. Səbəb bəxtə, yolu erkən başlamasında, bu sevginin onun üreyinə dünyanı təzə-təzə dərk etməyə başladığı uşaqlıq çağlarından qonmasında idi. Ancaq tale Hüseynağanın üzünə bir başqa baxımdan da gülümsəmişdi. Hər biri ayrıca və təkrarsız məktəb olan, misilsiz sənətkar kimi özləri özlərini doğurmuş nəhəng aktyorlarla eyni səhnədə idi. Onlarla daimi

Ü.Hacıbəyov, «Leyli və Məcnun».
Leyli - M.Pashayeva, Məcnun -
H.Hacıbababəyov.OBT

Ü.Hacıbəyov,
«Arşın mal alan».1928-29 il.
H.Hacıbababəyov-Əsger rolunda.

Ü.Hacıbəyov, «Leyli və Məcnun»,
Məcnun - H.Hacıbababəyov rolda.
OBT

təmasda olmaq, onlardan hər gün öyrənmək girevəsi Allahın Hüseynağaya bağışladığı xəzinə idi.

XX yüzilin birinci onili bitib ikinci onili gələndə, günü-gündən Bakının səhnə həyatı daha artıq canlanmağa başlayan əyyamlarda Azərbaycanın mədəni həyatında iki əsas yönəldici, yetişdirici mərkəz vardı: "Səfa" və "Nicat" cəmiyyətləri. Və Hüseynağa o cəmiyyətlərin ikisi ilə də əlaqədə idi. Çatdırmaq çətindi, iş çoxdu, amma gərgin əməyin müqabilində qazandığı daha artıq idi. Hüseynağa "Səfa"dan "Nicat"a, "Nicat"dan "Səfa"ya cəmiyyətdən-cəmiyyətə gedən kimi yox, bir məktəbdən obirinə yollanan təkisi idi.

"Səfa"da da Hüseyn Ərəblinski, Sidqi Ruhulla, Mirzağa Əliyev, Ələkbər Hüseynzadə vardı. Və balaca Hüseynağa da o nəhənglərlə birgə ayrı-ayrı tamaşalarda çıxış edirdi. Hələ ki ifa etdiyi kiçik rolları, ancaq nə təfəvütü, böyüklərlə eyni tavan altında idi, onlarla eyni səhnəni bölüşürdü, eyni havanı udurdu, zalda oturanların mat-mat baxdığı məşhurlarla o da həmkar sayılırdı, ən yaxın məsafədən ustadların nəfəsini, işığını duyurdu.

"Nicat"a isə Hüseynqulu Sarabski, Əhməd Ağdamski, Yunis Nərimanov kimi artıq yetərinə ad çıxarmış güclü sənətkarlar bağlı idi və onların da hər birindən hər an götürməli, öyrənməli yüz cür xırdalıq vardı.

Və 1913-cü ildə Hüseynağa Hacıbababəyova ilk dəfə artıq müstəqil və sözlü rol tapşırırlar. "Gəvə-yi ahəngər" oynanılmış, Hüseynağaya Gavenin oğlu roluna həvalə edilir. Həmin anda bəxtiyar idi, amma sabahkı günü, qarşıdakı illəri və onilləri o dəmdə irəlindən heç vaxtla görə və təsəvvür edə bilmədiyindən xəbərsizdi ki, indi bu rolunu ifa etməsi onun həyatındakı ən nadir hadisələrdəndir. Çünki sonra illər boyu Hüseynağa Hacıbababəyov səhnəmizdə yalnız qadın rollarını oynamaq olacaqdı.

Yol yeni başlanırdı, qarşıda ümidlər sayrışırdı, fərhərlərlə daşan gənc Hüseynağa Hacıbababəyov məsəd idi - çünki iki böyük məktəbin qoynundaydı, bir tərəfdən özəmətli aktyorlardan dram sənətinin inceliklərini mənimsəmək üçün hər ləhzə gözəlcə fürsəti vardı, digər yandan operanın böyük müğənnilərinin böyründə idi, onlardan səhnədən avazla ovsunlamanın gizlinclərini öyrənməyə qapılar açıqdı. Və tale hədiyyəsi olaraq yolunun lap sıftəsindən hərəsi bir məktəb, özlüyündə müstəqil bir yol olan azman sənətkarların yanında qərar tutması sonralar Hüseynağa Hacıbababəyovun özünü də təkrarsız məktəbə çevirdi.

...1916-cı ildə o, həyatının ilk qastrol səfərinə də çıxır. Üzeyir Hacıbəylinin rəhbərliyi altında aktyorlardan ibarət heyət Tiflisə yola düşür və Tiflisdə Hüseynağa Hacıbababəyov daha bir sevinc yaşayır. İlk dəfə Cəlil Məmmədquluzadə ilə tanış olur. Bakıya qayıdandan sonra "Ölülər"i tamaşaya qoyurlar və Hüseyn Ərəblinski hazırladığı bu tamaşada Hüseynağa Hacıbababəyova Nazlı rolunu tapşırırlar.

Hüseynağa Hacıbababəyovun opera səhnəsindəki ilk eşqi "Leyli və Məcnun" olmuşdu və çox keçmir ki, xorda oxumaq dövrü də başa çatır, ona bu əsərdəki ikinci əsas baş rolunu tapşırırlar - Leylini. Və tamaşadan-tamaşaya Leylini daha artıq cilalamağa, daha cazibəli

etməyə başlayır. Operada xorda və dramlarda kütləvi səhnələrdəki xırda surətlərdən sonra ilk baş rollarını alarkən onun "Səfa" və "Nicat" cəmiyyətləri aralığında vurnuxmalarının bihudə olmadığı sevimli bəhrələri ilə üzə çıxır. Operada oxuyanların əksərinin qəlbəyatan səsi olsa da, başlıca kəsirləri onlarda aktyorluğun zəifliyi idi. Hüseynağanınsa yaxşı aktyorluğu ilə qovuşan məlahətli səsi bir-birini tamamlayırdı və onun Leylinisi həm daha inandırıcı, həm də daha təsirli edirdi.

Hüseynağa Hacıbababəyov elə işi olmamışdı ki, əlinə çox pul, sərvət gəlsin ki, dar gün üçün dala atsın. İllərcə yığdığı sərvət fotoşekillər idi, bir də ayrı-ayrı qəzetlərdə adı keçən məqalələrin kəsikləri. Nəvazişlə qoruyub saxladığı, yaşlaşdıqca daha tez-tez baxdığı (bu təfərrüatların hamısı mənə qızı Suğra xanımın söylədikləridir) həmin qəzet kəsiklərindən biri XX əsrin əvvəllərinin yadigarıdır - "Leyli və Məcnun"un növbəti tamaşalarından sonra yazılmış resenziyadan parça. Qəzet xəbər verir ki, Leyli rolunda çıxış edən Hüseynağa Hacıbababəyov "Xoşdur, nə qədər eyləsə yarım cəfa mənə" mısrası ilə başlayan parçanı elə məlahətli oxudu ki, neçə tamaşaçı hönkür-hönkür ağladı.

Hüseynağa Hacıbababəyovun fitri istedadını və parlaqlığını yalnız qəzetdə bu qəbil məqalələr yazan tənqidçilər hiss edə bilmirdilər ki! 1916-cı ildə Bakıya iki məşhur rus müğənnisi gəlibmiş: soprano - Starostina, bariton - Bragin. Hüseynağa Hacıbababəyovun müxtəlif tamaşalardakı ifalarına qulaq asırlar. Və tamaşalardan birindən sonra Hüseynağa Hacıbababəyova yaxınlaşıb deyirlər ki, gözəl səsiniz var, sizdən yaxşı opera müğənnisi alınar, ancaq bunun üçün gerek səsi tərbiyə edəsən, səse düzgün yollar öyrədəsən, mükəmməl vokal təhsili alasan. Gəlin Rusiyaya, biz də sizə kömək edərək, orada dolğun oxuma savadı alarsınız.

Söz yox, bütün bunlar ona heç deyilməmişdən də Hüseynağanın ürəyindən keçirdi ki, uyğun bir yerə getsin, oxusun, öyrənsin, təkmilləşsin, biliklərini artırınsın. Ürəyindən keçməyinə keçirdi, rus müğənniləri təhsil almağın vacibliyi barədə onunla danışandan sonra bu həvəsi bir az da artmışdı, di gəl, imkan o imkan deyildi. Gözünün qabağında Üzeyir bəyin örnəyi vardı. Üzeyir bəy getmişdi Peterburqa təhsil almağa, ancaq maddi ehtiyaclar vadar etmişdi ki, təhsilini yarımçıq buraxıb qayıtsın Bakıya. Bu, öz yerində, amma o maddi sıxıntıları bəlkə ne yollasa nizamlamaq da mümkündür, fəqət buralardan ayrılmağın özü də ayrı bir sual idi. Bakıda mədəni həyat elə qaynayırdı, tamaşalar, səfərlər, konsertlər elə çoxdu ki, baş qaşımağa macal yoxdu. Qastrollar da haralara? Azərbaycan bölgələri bir ayrı, amma Qafqazın müxtəlif şəhərlərinə, İrana, Orta Asiyaya səfərlər də çox idi. Həm də o qastrol səfərlərində Hüseynağa Hacıbababəyov trupa üçün ən sərfəli ifaçılardandı - həm opera tamaşalarında oynayırdı, həm dram tamaşalarında çıxış edirdi, həm də bu ard-arda səfərlərin əksərində tamaşalardan əlavə verilən konsertlərdə də artıq sırf müğənni kimi tamaşaçı qarşısına çıxırdı. Bu, bir girdab kimi idi, oradan çıxmaq mümkünsüz kimi görünürdü. Üstəlik orası da vardı ki, gah o, gah bu bölgədə verilən konsertlərin, göstərilən

tamaşaların çoxunda heç mənfəət də yox idi - əsasən məccani, xeyriyyə məqsədli.

Günlərin birində gedib çıxıblarmış İrana - Rəştə, Ənzəlidə, Qəzvində tamaşalar göstərmiş, konsertlər vermişdilər. Məqsəd o tərəflərdəki aclara yardım! Yəni Hüseynağa Hacıbababəyov və onun məsləkdaşları peşələrinə elə vurğun, bir az da artıq - elə fanatik, elə fədakar insanlar idilər ki, onlar özləri haqqında düşünmürdülər. Əsas niyyətləri qarınlarından daha əvvəl insanların mədəniyyətə olan aclığını doyurmaq idi (Zatən özləri həmişə bir qarın ac, bir qarın tox olduqlarından qarın doyurası halları da yox idi).

Onlar bu savab yolda bütün bacarıqlarını, qəlblərinin bütün məhəbbətini sərf etməyə, qarşıya çıxacaq hər maneəni adlamağa hər an hazır idilər.

...Ancaq Pərvərdigarın hərdən-hərdən yox yerdən qapı açması da olur. Nəhayət ki, Hüseynağa Hacıbababəyova arzusunu ürəyində çoxdan daşıdığı ali musiqi təhsili almaq da qismət olur. 1925-ci ildə Bakıda konservatoriya yenidən ayaq tuturdu. 1921-ci ildə konservatoriya təşkil ediləndə orada vokal kafedrası üzrə təhsil alan bircə nəfər azərbaycanlı tələbə Bülbül idi və onun da ilk müəllimlərindən biri professor Nikolay İvanoviç Speranski (1877-1952) olmuşdu. Üzeyir bəy Sovet İttifaqının müxtəlif guşələrindən bu cür püxtə ustadları Azərbaycana ona görə dəvət etmişdi ki, konservatoriyada milli kadrların yetişdirilməsinə nail olsun. Hər biri ehtiramla anılmalı həmin qiymətli sənətkarlar və pedaqoqlar da bacardıqları qədərincə ləyaqətlə çalışmış, qısa zaman kəsiyində müasir musiqimizin gələcək sıçrayışlı yüksəlişlərinə səbəb olacaq bir-birindən qüvvətli qabil cavanlardan ibarət qüdrətli musiqiçilər nəslı yetişdirmişdilər. Nikolay Speranski həmin xeyirxah missiyanı yerinə yetirmək üçün ümidverici səslər ardınca operaya vaxtaşırı baş çəkərmiş. Növbəti gəlişlərindən birində Hüseynağa Hacıbababəyovun oyunu da, oxusu da diqqətini çəkir, tövsiyə edir ki, konservatoriyaya gəlin, sizin yaxşı vokal təhsili almağınız lazımdır.

Və səs quruluşu üzrə ən bilgin mütəxəssislərdən olan professor Nikolay İvanoviç Speranski Hüseynağa Hacıbababəyovu tezliklə öz kursuna götürür.

1928-ci ildə Hüseynağa Hacıbababəyov çoxdanın müğənnisi və aktyoru idi. Ancaq həmin il debütü gerçəkləşir - Nikolay Rimski-Korsakovun "Qarqız" operasında çar Berendeyin rolunu ifa edir və hamı tərəfindən də rəğbətlə qarşılanır. 1930-cu ildə isə daha bir əlamətdar hadisə baş verir. O vaxtlar müəyyən Avropa və rus operalarını Azərbaycan dilinə ekviritmik tərcümə etməyə başlamışdılar və həmin il Pyotr İliç Çaykovskinin "Yevgeni Onegin"-i Azərbaycan dilində tamaşaya qoyulanda Hüseynağa Hacıbababəyov Lenski rolunu ifa edir.

Azərbaycan operasının tarixində güclü, şöhrətli sənətkarlarımız az olmayıb. Ancaq onların hamısının arasında və bütün Azərbaycan operasının tarixində Hüseynağa Hacıbababəyovu tam nadirə, müqayisəsiz təke çevirən bu müstəsna universal keyfiyyətdir ki, o, eyni məhərrətlə həm muğam operalarında həm kişi, həm qadın rollarında dəfələrlə çıxış edib, eyni ustalıqla

həm də operettalarda qadın və kişi rollarını oynayıb, amma eyni zamanda Qərb və rus bəstəkarlarının operalarında aparıcı rolları həm Azərbaycan, həm rus, həm də Qərb dillərində ifa edib. Bu baxımdan Hüseynağa Hacıbababəyova tay olacaq, onunla tutuşdurula biləcək ikinci sənətkarımız olmayıb və bu meyarlar nəzərə alınsa, bundan belə də ona rəqib sayılması digəri olmayacaq. Müxtəlif dillərdə oxuyanlarımız da yetişər, həm muğam, həm klassik operalarda, üstəlik musiqili komediyalarda uğurla çıxış edə bilənlerimiz də yaranar. Ancaq illər boyu səhnəmizdəki boşluğu dolduraraq bir kişinin operalarımızda qadın rollarını oynamaq zərurəti daha bundan sonra yaranası deyil.

...1938-ci ildə Moskvada Azərbaycanın ilk ədəbiyyat və mədəniyyət ongünlüyü keçiriləcəkdi. Bu, mühüm mədəni və həm də ciddi siyasi mənası olan hadisə idi. Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti, onun nailiyyətləri ilk dəfə bunca yüksək səviyyədə, bu miqyasda və belə geniş əhatədə nümayiş etdiriləcəkdi. Həmin ərəfədə ən narahat günlər yaşayanlardan biri bəstəkar Müslüm Maqomayev idi. O, ağır xəstə idi, dəqiqi - can üstündə idi. Amma bu halında da yarı canı "Nərgiz"-inin yanında idi. Çünki "Nərgiz" "Koroğlu" ilə yanaşı Moskvadakı dekadada nümayiş etdirilməli idi. "Nərgiz" Müslüm Maqomayevin bəstələdiyi ilk Avropa tipli opera idi. Maestro Niyazi xatırlayırdı ki, ağır xəstə olduğu vaxtlarda getmişdim Müslüm bəyi yoluxmağa. Çünki "Nərgiz"-in orkestrləşdirilməsini yerinə yetirmək də, Moskvada - dekadada bu əsərə dirijorluq da Niyaziyə tapşırılmışdı.

1975-ci ildə hələ tələbə ikən Müslüm bəyin 90 illiyi münasibətilə Azərbaycan radiosu üçün hazırladığım verilişdə Maestro söyləyirdi ki, Maqomayev "Nərgiz"-ə Moskvada mənim dirijorluq edəcəyimi, baş rol - Əlyar Hüseynağa Hacıbababəyovun ifa edəcəyini biləndə çox sevindi, "Mən "Nərgiz"-in taleyindən artıq arxayınam" dedi.

Dekada Hüseynağa Hacıbababəyov istedadının çoxcəhətliliyini bütün çalarları ilə əyan edir. O, Moskvada, Müslüm Maqomayevin "Nərgiz"-ində Əlyar rolunu ifa edir, Reynqold Qliyerin "Şahsənəm" operasında yenə baş rolda çıxır - Qərib olur.

Moskvaya aparılan əsərlərin içərisində Üzeyir bəyin "Arşın mal alan"-ı da vardı və "Arşın mal alan"-da Hüseynağa Hacıbababəyov Süleyman idi. Moskva qəzetləri heyranlıqlarını gizlətmədən yazırdılar ki, Bülbül və Hüseynağa Hacıbababəyov bu tamaşada komik aktyor və müğənni kimi də böyük ustalığa malik olduqlarını əyani şəkildə hər kəsə sübut etdilər.

1938-ci ildə çəkilmiş kinoxronika qalır. Azərbaycan ədəbiyyat və sənət xadimləri Moskvadan qayıdılar. Şövkət Məmmədova da buradadır, Bülbül də, Hüseynağa Hacıbababəyov da, digər məşhurlar da. Hamısının sifətində gülüş, çöhrələri işıqlı, hamısı xoşbəxtlər xoşbəxti. Hamısının həyatında əlamətdar hadisələr baş verib - mükafatlandırılıblar, orden-medallara layiq görüldüblər, yüksək fəxri adlar alıblar. Səhnəyə gəldiyi ilk anlardan - lap o uşaqlıq çağlarından həmişə xalq artisti olmuş və xalq artisti olmağın yüksək

şərəfini ömrünün sonunacan dəyanətlə daşımış Hüseynağa Hacıbababəyov Vətənə o çağlarda sənətkara verilən ən yüksək fəxri ad olan "Xalq artisti" kimi qayıtdı, bu da onun yeni sənət uğurları qazanmasından ötrü təzə, daha əngin üfüqlər açdı.

...Pərdə həmişə neyisə gizlədir və pərdənin ardında həmişə bir mübhəmlik var. İstəyir bir evin pəncərəsindəki pərdə ola, istərsə də hər hansı səhnədəki pərdə. Hələ bu görünən pərdələrdən savayı gözəgörünməz, insanlar arasında olan pərdələr də var.

Nə qədər ki səhnənin pərdəsi örtülüdür, onun arxasındakı dünya bizim üçün məchuldur. Səhnənin pərdəsi açılır və orada bizi də özünə tərəf çəkib gərdisinə qoşan ayrı bir həyat cərəyanı edir. Elə həyat ki, istər-istəməz bir saat, saat yarım, iki saat ərzində ona sadəcə seyrçi, gəndənbaxan olaraq qalmırıq, dönürük onun iştirakçısına. Oradakı həyata qanşa, təsir edə bilmirik, ancaq orada baş verənlərin təsirində olduğumuzdan biz də mahiyyətə həmin həyatdakılardan birinə çevrilirik. Orada yaşananlar, oradakı hiss və həyəcanlar dönüb olur həm də bizimki.

Hüseynağa Hacıbababəyov yeniyetmə yaşından pərdə çəkilməyə orada möcüzələr yaradanlardan oldu. Onun peşəsi pərdənin o üzündəkiləri bu tərəfə göstərmək idi və payına belə bir sənət düşdüyü üçün də o, həmişə özünü çox bəxtli sayırdı. O, səhnədə başqalarının ömrünü yaşayırdı, başqalarının sevincini və dərini oynayırdı və səhnədə yaşadıkları öz ömrünü də mənə ilə doldururdu. Ancaq onun da hər kəs kimi şəxsi həyatı, doğmaları, əzizləri, yaxınları ilə başabaş yaşanan ömrü vardı. Lakin həmin ömrün pərdəsi, səhnə pərdəsindən fərqli olaraq, yalnız ən məhrəmlərə açıla bilirdi. Başqa ömürlərin ən xırdaca ayrıntılarını da səxavətlə insanlara göstərən Hüseynağa Hacıbababəyovun öz ömrünün iri-iri səhifələri və parçaları başqaları üçün görünməz, hələm-hələm açılmayan pərdə ardında idi. Hələ sağlığında belə idi, indi özü çoxdandır həyatda yoxdur, sanki o pərdə bir az da qalınlaşıb, qaranlığa bir qədər də artıq qər qalub. O pərdənə vaxtaşırı açmağa mütləq ehtiyac var. Açmasaq, bizimçün gözəlliklərə pərdə açılmış və borclu olduğumuz çox qiymətli şəxsiyyətləri asta-asta unuduruq.

1980-ci illərdə, 1990-cı illərin əvvəllərində toxucu oğlu olmuş atasının toxuduğu sənət tikmələri yaddaşlardan silinməsin deyərək vəfalı qızı tez-tez qapıları açardı, yubiley mərasimlərinin keçirilməsi üçün təşəbbüslər edərdi, radioda lent yazılarının səsləndirilməsindən ötrü vaxtaşırı musiqi redaksiyasına zəng vurardı. O zaman hələ Hüseynağa Hacıbababəyov bizdən, sən deyən, uzaqda deyildi. Ən əvvəl ona görə ki, onu səhnədə görmüş, onun tamaşalarına baxmış, konsertlərini dinləmişlərin bir çoxu sağ idi, onunla eyni səhnədə çıxış etmişlərin də neçəsi həyatda idi, hətta yaşlaşıbsalar belə, operada işləməkdə davam edənləri də vardı. Suğra xanımı da, o canlı şahidləri də vaxt apardı və sanki bu sənət və səhnə fədaisi də bizdən qəfilcə xeyli aralandı.

Azərbaycan radiosunun, televiziyaşının səslər, görüntülər xəzinəsi bu millətin mədəniyyət yaddaşındır.

Zamanında nə qədər qiymətli verilişlər, tamaşalar hazırlanıb, nə qədər gözəl səslər, ifalar, danışqlar lentləşdirilib. Ötənlərdə o saxlancları vaxtaşırı səsləndirərdilər, göstərərdilər və pərdənin bu cür mütəmadi açılması da dünənə körpülərin qılınmasına imkan yaradardı. Təzə gələnlər indi bundan qəti imtina etdilər ki, bizə təkrar-filan gerek deyil, özümüz yenilərinə düzəldəcəyik. İddiası hədəqəyə sığmayan içərisidayz-lara ixtiyar sahibliyi verildi, getdikcə də bunu daha iştahla edirlər və nəticə də heç yaxşıya doğru aparmır. Gələnlər dünəndəkindən daha yaxşı olan yenini yaratmaq gücündə deyillər, keçmişdə yaranmış yaxşıların da bugünün insanlarına yolunu kilidləyərək bərk-bərk sandıqda saxlayırlar.

Qabaq camaatımız səhnədə görmədiyi müğənniləri də, aktyorları da belə-belə daimi səsləndirmələrin sayəsində elə səsindən tanıyırdılar. İndi vəziyyətin necə olduğunu, yaddaşın hansı kökə düşdüyünü etiraf etməyə dil dönmür, acınacaqlı durumu düşünəndə ürək sıynılır.

Bu gün milyonlarla azərbaycanlı arasında Hüseynağa Hacıbabəyovu tanıyan barmaqla sayılacaq qədər ola-olmaya. Pərdəyə gerek daim açıla ki, yeni nəsilə babalarından, onlara irs yaratmışlardan iraq düşməyə.

Qalxdığımız zirvələrdən aşağıya yuvarlanmaq nə asan. Axı rəva deyil, bu yüksəkliklərə dikələ bilməyimiz üçün ömürlər sərf edilib, can qoyulub!

XX yüzilin əvvəllərində zaman dəyişirdi, o vaxtın içərisindəki insan başqalaşırdı. Təzə yüzilin yeni çağırışları mühiti dəyişməyə, onu daha çağdaş, daha irəliçə etməyə səsləyirdi. Və Hüseynağa Hacıbababəyov kimi məcnunlar mədəniyyətin yeni, saf dalğalarının Azərbaycan cəmiyyətinə daha dərinə sirayət etməsi naminə mübarizədəydilər. Yol daş-kəsəkli olsa da, "qarşıdan məşəqqət daşları yağsa da" (bu ifadə o dövrün dəqiq mənzərəsini cızan və özü də həmin qurucuların ən ötkünlərindən olmuş Cəfər Cəbbarlınkındır), Hüseynağa Hacıbababəyov müqavimətləri yara-yara qabağa gedənlərin sırasında idi.

O, aktyor idi, bununla ifixar duyurdu, ancaq mürgülü çoxluğun cahil mühiti aktyorluğa "mütrüflük" deyib ikrahla baxırdı. Hüseynağanın işisə ikiqat ağır idi. Həm aktyordu, həm də övrət libası geyib qadın rollarını oynayırdı.

Bütün dövrlərdəki ən üstün opera Məcnunu Hüseynqulu Sarabskinin oğlu, unudulmaz teatrşünası-şımız Azər Sarabski mənə söyləyirdi ki, gələcək atası gələcək anası ilə evlənməyi ərəfəsində qızın ailəsinə müraciət edəndə rədd cavabı vermişdilər ki, bizim artistə arvad olası qızımız yoxdur. Ya qüdrətli Hüseyn Ərəblinski ki, onu başqalarından daha əvvəl öz yaxınları, qohum-əqrəbası ittiham edirdi, hətta söyləyirlər ki, aktyor olması səbəbindən onu qətlə yetirən də öz doğmaca dayısı oğlu Xalq olmuşdu.

Hüseynağa Hacıbababəyovunsa səhnəyə elə coşqun məhəbbəti vardı ki, hər cür tənələr vurulsa, qaxınclar edilsə də, yolundan dönməz deyildi. O zavallını yalnız quruca sözlə yamanlasaydılar, təhqirlə, məzəmmətlə kifayətlənsəydilər, nə vardı ki! Yenə öz

etdiyi söhbətlərdən qızının yadında qalan əhvalatları dandır ki, yol gedəndə bir para guya millət təəssübü çəkənlər ona yekəxanılıqla, hikkəylə gəndən söz atır, "biqeyrət" deyirlərmiş.

"Qeyrət" kəlməsini dilimizə ərəbcədən gəlmiş söz sayırıq və ailə, xalq, Vətən namusu anlamında qavrayırıq. Əslində isə bu söz qədim yunancadan gəlir və bir ilahın adıdır. Əski yunan əsətilərində Zevsin ən kiçik oğlu Kairos müəyyən qərar və davranışların gerçəkləşməsi, vacib bir vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün əldən qaçırılmamalı zamanın tanrısı idi.

"Biqeyrət" deyib burunlanan, həqarətlərə məruz qalan Hüseynağa Hacıbababəyov əslində qeyrətin özü idi. Çünki göylər onu bəlli bir zaman aşırımında milləti üçün mühüm vəzifəni yerinə yetirməkdən ötrü ezam etmişdi.

Tarixdən və Taledən Vətən və Millət naminə məhz seçilmiş vaxt kəsiyində yerinə yetirməli olduğu işin tapşırığını almış və özü Qeyrət olana vücudu qara qəpiyə dəyməyənlərin hərzə-hədyanları qayalara çırpılan yellər kimidir.

Xalqını daha şərəfli, daha şanlı, daha gur işıqlı etməkcün zaman çınqıllıqlarında yalın ayaqlarla irəliləyən QEYRƏTLİLƏR daş-kəsəkdən haçan qorxub ki?!

Və onlar gərək zaman pərdələrinin də arxasında gizli qalmaya, ən azı QEYRƏT dərslərini yeni zamandakılara öyrətmək üçün!

Bir ananın balasından ötrü canını fəda etməsinin nə demək olduğunu bütün əyaniliyi ilə təsəvvür etmək istəsəniz, Müslüm bəy Maqomayevin "Şah İsmayıl"ı ayaq üstə qoymaq yolunda çəkdiyi əziyyətlərin tətixçəsini bilmək yetər. Bir ana övladını dünyaya gətirmək yolunda hansı ağırları çəkirsə, əslində hər böyük sənətkar da canından qan verdiyi hər əsərini doğmaqçün eyni məşəqqətə tablaşır. Müslüm bəy Tanrı iki yavru bağışlamışdı və o qoşa oğluyca sevdiyi digər iki balası - "Şah İsmayıl"la "Nərgiz"i araya-ərsəyə gətirmək yolunda çəkdikləri zavallı Müslüm bəyin ömrünü tükətdi...

Xeyli macəralarla üzleşəndən sonra, nəhayət ki, 1919-cu ildə Müslüm Maqomayevin "Şah İsmayıl"ı səhnəyə gəlir. Şah İsmayıl rolunda Hüseynqulu Sarabski çıxış edirdi. Və 21 yaşlı Hüseynağa Hacıbababəyova Gülzarı tapşıırırlar. Tamaşadan iki gün sonra "Səda-yi həqq" qəzeti səhnədə baş verənləri təhlil edərək yazırdı ki, qadınlarımızın səhnədə olmaması teatrımız üçün, operamız üçün böyük kəsirdir. Ancaq Gülzar rolunda çıxış edən Hüseynağa Hacıbababəyov elə məharətlə oynadı, elə məlahətlə oxudu ki, bu kəsir hiss olunmadı. Onun ifası qadın rolunu bir kişinin oynadığını büsbütün unuttururdu. Elə zənn edirdin ki, səhnədəki elə gözəl bir qızıdır.

Lap az keçəcək, dövr dəyişəcək, Azərbaycan şuralaşandan sonra mədəni yüksəlişə və münasirləşməyə də xüsusi diqqət ayrılacaq, qadınlar ictimai-siyasi həyatda, mədəni mühitdə getdikcə daha geniş fəaliyyətə cəlb ediləcəklər, çox ötmədən səhnədə bir-birinin ardınca gənc Azərbaycan qadınları görünəcək - həm Dram Teatrında, həm operada, həm kinoda.

Hüseynağa Hacıbababəyova da qismət olacaq ki, bir vaxtlar qadın libası geyib Leyli, Əsli, Gülnaz, Gülçöhrə... surətlərini yaratdığı tamaşalarda Məcnuna da, Kərəmə də, Sərvərə də, Əsgər bəyə də... çevrilsin, artıq onun özünün də xanım tərəfdaşları olsun. Xalq artisti Gülxar xanım Həsənova onlardan biri idi və Azərbaycan radiosunun səs xəzinəsində Gülxar xanımla 1970-80-ci illərdə Hüseynağa Hacıbababəyov haqqında etdiyimiz çox söhbətlərin lent yazısı qalmaqdadır. Gülxar xanım söyləyirdi ki, Hüseynağa Hacıbababəyovla şəxsən tanışlığı 1940-cı illərdən başlayıb. Onda hələ Gənc Tamaşaçılar Teatrında işləyirmiş: "O vaxtlar hərdənbir konsertə gedərdim. Bir gün "Dənizçilər klubu"nda mən Hüseynağa Hacıbababəyovla tanış oldum. Onun konsert ifası bütün tamaşaçıların nəzərini cəzb etmişdi. O, əvvəllər pianonun müşayiəti ilə əsasən romansları və ariyaları ifa edərdi, sonralar isə xalqın tələbinə görə Azərbaycan xalq mahnılarını da oxumağa başladı və onun repertuarında muğamlar, təsniflər, "Süsən sünbül", "Yaxan düymələ" kimi xalq mahnıları sabit yer tutdu. Bir gün Hüseynağa mənə dedi ki, ay qız, sənin belə güclü səsin var, nə üçün Opera Teatrına gəlmirsən? Gəl, sənə orada ehtiyac var. Mən bu sözə o qədər də bənd olmadım. Çünki məqsədim Dram Teatrında işləmək idi. Ancaq, görünür, qismət beləymiş. Nəhayət, 1942-ci ildə Üzeyir Hacıbəyov və Mirzə İbrahimov mənə operaya gətirdilər. Beləliklə, mən Hüseynağa Hacıbababəyovla daha tez-tez görüşməli oldum. Əvvəllər mən onunla əsasən konsertlərdə birgə çıxış edirdim. Mən yolunu təzə başlayan aktrisa, o isə teatrın təcrübəli sənətkarlarından biri. Onun əsas tərəfi müqabili Həqiqət xanım Rzayeva idi. Hüseynağa ilə "Arşın mal alan" operettasında birgə çıxışımız da oldu. O, Əsgər rolundaydı, mən isə Telli idim. Sonralar hətta mən baş rollar alanda da Hüseynağa ilə tərəfi müqabil olmadıq. Çünki mən boyca bir qədər hündür olduğumdan bir-birimizə yaramırdıq, ona Həqiqət xanım daha uyğun idi. O dövrdə opera yay mövsümündə yez-tez rayonlara səfər edər, tamaşalardan parçalar göstərər, konsertlər verərdik. Onunla Azərbaycan rayonlarında, eləcə də qonşu Tbilisidə, Yerevanda dönə-dönə konsertlərdə olmuşuq. Bir dəfə yenə Hüseynağa Hacıbababəyovla mən Göyçay, Ağdaş rayonlarında çıxış edirdim. Orada tarzənimiz gözəl sənətkar Hacı Məmmədov idi. Hüseynağa Hacıbababəyov və vaxtilə gözəl səsə malik olan Arif Məmmədov o konsertlərdə çox böyük rəğbətlə qarşılanırdılar".

Gülxar xanımın danışdığı bir ayrı əhvalatsa o nəsil insanların səhnəyə hər dəfə yenidən çıxmalarına, hər yeni ifaya necə tələbkər münasibət bəsləmələrinin, onlardakı sənət ciddiliyyətinin əyani sübutudur. Bir dəfə belə gözlənilməz hadisə baş verir: "Əsli və Kərəm" operasının afişaları şəhəri bəzəyib, tamaşada, adətən olduğu kimi, Hüseynağa Hacıbababəyovla Həqiqət Rzayevanın çıxış edəcəyi xəbər verilir. Biletlər satılıb, tamaşa günü yetişib. O çağlarsa Opera Teatrı hər növbəti tamaşada ağzına kimi dolu olarmış. Ancaq narahat vəziyyət yaranır. Həqiqət xanım bərk soyuqlayır, teatra zəng vurur ki, heç cürə gələ

bilməyəcəyəm, səsim çıxmır, naxoşam. Nə olar ki! Birinci dəfə deyil, aktyorların hərden xəstələnməsi də, qəfil təxirəsalınmaz işinin çıxması da mümkündür, belə hallar üçün adətən irəlicədən ehtiyat tədbirləri də nəzərdə tutulur. Rejissor İsmayıl Hidayətzadə Gülxar Həsənovanı çağırır ki, bu axşam tamaşanı sən oynamalısən. Gülxar əvvəlcə tərəddüd edir, ehtiyatla qaydır ki, İsmayıl müəllim, axı Hüseynağa müəllimlə mənim boyum tutmur, bu, nə təhər olacaq? Hidayətzadə onu sakitləşdirir: "Narahat olma, mən mizanları elə düzəldərəm ki, boyunuzdakı fərq hiss edilməz".

Gülxar razılaşır və illər ötəndən sonra da etiraf edirdi ki, bir tərəfdən Həqiqət xanımın xəstələnməsinə təəssüflənsəm də, digər tərəfdən sevindim ki, mənə bəxt qapısı açıldı, Hüseynağa müəllimlə birgə baş rollarda çıxacağıq.

Hüseynağa Hacıbababəyov Həqiqət xanımla sabit tərəfdaşlar olduqlarından bir-birini işarədən duyurdular və onların tamaşalardan öncə əlavə məşq etmələrinə lüzum yoxdu - dəfələrlə oynadıqları, hər anını əzbər bildikləri opera idi. Ancaq bu axşam Gülxar Həsənova ilə səhnəni ilk dəfə bölüşməli idilər, ona görə rejissor iştirakçıları yığıb tamaşadan qabaq yaxşı bir məşq keçirməyi vacib sayır. İşin nə yerdə olduğunu bilincə Hüseynağa boyun qaçırır: "Yox, inciməyin, mən oynamayacam, o qızın boyu ilə mənimki tutmur. Nə qədər mizan qurursan-qur, istənilən halda fərq hiss ediləcək, tamaşaçıda arzuladığımız təəssürat yaranmayacaq. Məni məzurla tuunt!"

Neynək, buna da ehtiyat seçim vardı, məşallah, operada sanballı Şah İsmayillər sarıdan bolluq idi. Hüseynağa oynamaq istəmir, Ələvsət Sadıqov var, bəlkə də Gülxarla oynamaqçün bu, ondan da yaxşı. Ələvsəti arayırlar və pejmürdə olurlar - o, Bakıda yoxdur, rayonda toydadır.

Neyləməli, yoxdur yoxdur da, teatrın Şah İsmayıl olası Şirzad Hüseynovu da var. Ona xəbər yollayırlar və gələn cavab lap dilxor edir. İş tərs gətirməsin - Şirzad, Həqiqətdən də betər kefsizləyib, boğazına elə soyuq dəyib ki, oxumaq nədir, heç danışan halı yoxdur.

Naçar qalıb yenə Hüseynağaya müraciət edirlər, hal-i qəziyyənin necə olduğunu söyləyirlər, "başqa çıxış yolu yoxdur, gerek özünü çatdırasan", - deyirlər.

Hüseynağa üzrxahlıq edir: "İsmayıl, özün bilirsən ki, mən teatrın yolunda hər çətinliyə dözməyə həmişə hazır olmuşam. Ancaq rəva bilmərəm ki, səhnəyə çıxam, tamaşaçı gəndən baxa və nəyəse dodaq büzə, nəyisə bəyənəmə. Mən onillərlə qazandığım hörməti bir axşama itirmək istəmirəm. Nə qədər ustalıqla mizan qurursan-qur, gizlədə bilməyəcəksən, Şah İsmayilla Ərəbzənginin qarşılaşdığı, çarpışdığı səhnədə o qızla mənim boyumuzdakı təfəvüt aşkar görünəcək, bütün tamaşa yaddan çıxacaq, hafizədə qalan bir o olacaq, sonra mən hər dəfə Həqiqətlə çıxanda da camaatın yadına Gülxarla qarşılaşdığımız bu səhnə düşəcək".

İsmayıl Hidayətzadə ömrü boyu özünə də, ətrafındakılara da elə həmin vasvasılıq və məsuliyyətlə yanaşmış sənətkar idi və Hüseynağanı çox yaxşı başa düşürdü.

Bu qədər bilet satılıb, artıq tamaşaya da bir neçə

saat qalıb, tamaşanı ləğv etmək opera üçün böyük qüsurdur, amma hər halda buaxşamkı "Şah İsmayıl"ı təxirə salırlar - "Aktyorlarımız xəstələnilib, eyni biletlə başqa gün gələ biləcəksiniz, tamaşanın vaxtı sizə ayrıca xəbər veriləcək..."

Gülxar xanım mənimlə Hüseynağa Hacıbababəyov haqqında xatirələrini bölüşəndə özü də artıq oturuşmuş sənətkarlardan, operanın ağbırçəklərindən idi. Səhnə həyatı boyu onun da işi oyunu, oxusu ilə qarşısındakıları həyəcanlandırmaq, təsirləndirmək olmuşdu və belə insanların özünü həyəcana gətirmək, duyğulandırmaq asan iş deyil. Ancaq etiraf edirdi ki, o vaxt - gəncliyində də Hüseynağanı dinləyərkən kövrəlmiş, indi, üstündən onillər ötürkən o avaza bürünən axşamları anarkən boğazından bir qəhər keçir: "O çıxardı səhnəyə, əvvəldə bir Azərbaycan xalq mahnısı oxuyardı. Sonra keçərdi klassik operalara. Məsələn, "Riçetto"dan oxuyardı, "Sadko" operasından oxuyardı. Mən eşitmişdim ki, Müslüm Maqomayev "Şah İsmayıl" operasını Hüseynağa Hacıbababəyovun səsinə uyğun yazıbmiş. Həqiqətən, mən bunun dəfələrlə şahidi olmuşam ki, Şah İsmayıl onun ifasında çox fərqli səslənirdi. Hüseynağanın "Arşın mal alan" operettasında birinci pərdədə ifa etdiyi Əsgərin ariyası ki var, onun avazında, özünəməxsus yapışıqlı oxumasında indiyə qədər mənim xəyalımdadır. Hüseynağa zərif səsə, gözəl görkəmə malik müğənni idi. Teatrın ona böyük ehtiyacı vardı. "Şah İsmayıl"da Ərəbzəngi ona qalıb gələndən sonra Gülxar yada salaraq, Allaha yalvararaq oxuduğu "Ya Rəbb, Gülxarımı sən ağlar qoyma" parçası o qədər təsirli idi ki, inanın, mən zalda oturanda şəxsən özümün gözümlə yaşarırdı, yada salıram, indi də qəhərlənirəm. Müharibə vaxtı hospitallarda, çağırış məntəqələrində konsertlərimiz olardı. Usta müğənni idi. O yerlərdə oxuyanda səsinde olan təbii hüznü-lüüyü sanki dərinə çəkərdi, avazında cəngavərlik artardı, elə oxuyardı ki, müharibə işində olan insanlar daha çox ruhlandırınsın, dinləyənləri qələbəyə ilhamlandırınsın, hər şeyin yaxşı olacağına ümidləndirsin".

"Leyli və Məcnun" gedirdi. Hüseynağa Hacıbababəyov Məcnunu da oynaya bilərdi, amma Leyli idi. "Əsli və Kərəm" çıxırdı səhnəyə. O, böyük məhərrətlə Kərəmi də ifa edə bilərdi, amma Əsli idi. Səhnəyə "Şah Abbas və Xurşidbanu" gəlirdi. Şah Abbası ifa etməyə hazırıdı, ancaq Xurşidbanu idi. "Arşın mal alan" gedirdi. Yaxşı Əsgər ola bilərdi, ancaq Gülçöhrə idi. "Aşıq Qərib" oynanırdı, Hüseynağa Hacıbababəyov ən bəyənilən Qərib də ola bilərdi, ancaq Şahsənəm idi. "O olmasın, bu olsun" çıxırdı səhnəyə. Sərvər də ola bilərdi, ancaq Gülnaz idi. Bəla bunda idi ki, o kişi surətlərini Hüseynağa kimi, hansınısa ondan bir az yaxşı, hansınısa ondan bir az zəif ifa edə biləcək aktyor-müğənnilər vardı, o tamaşalardakı qadın rollarını oynamaq, həm də bunu Əhməd Ağdamski kimi etmək, Hüseynağa Hacıbababəyov səviyyəsində yerinə yetirmək hər kəsin - hətta əksər ən püxtə aktyorların, müğənnilərin xörəyi deyildi. Ona görə də necə ağır olsa belə, başqa aktyorlar sayaq xoşladiqları, məhərrətlə də yarada biləcəkləri bir çox rollar ürəklərindən nə qədər çox keçsə də, Əhməd Ağdamski də, Hüseynağa

Hacıbababəyov da çəkilməli olan yükə mətanətlə çiyin verirdilər, daha gözəl günlər arzusu ilə səbirle yolu davam etdirirdilər. Çünki bu əməlin milli vəzifə, borc olduğunu anlayırdılar. Əhməd Ağdamski səhnədən və Bakıdan 1920-ci ildə ayrılması oldu, köçdü Qarabağa, daha sonra oradan da Ağdaşa yığıldı və böyük səhnələrdəki böyük rollar arzusu ilə üreyində qaldı. Hüseynağa Hacıbababəyova isə tale səhnə ömrünün yeni səhifəsini də yaşamaq, dilədiyi rolların hamısında çıxış etmək macalını da verdi. Ancaq bu da çox təəssüfləndiricidir ki, Hüseynağa Hacıbababəyovun ona tarixin qismət ediyi fəvqəladə missiyanı nə təhər istedadla, necə şövqlə yerinə yetirməsini, bir-birindən fərqli qadın rollarının hər birini hansı təkərsiz ustalıqla ifa etməsi haqqında bizə qalan yalnız XX yüzilin əvvəllərinin saralmış qəzetlərindəki xəsis sətirlerdir. Nə kino lenti qalıb, nə bir səs yazısı. Ancaq heç olmazsa bu tarixi fürsət də düşdü ki, Hüseynağa Hacıbababəyovun qadın rollarını necə ifa etməsi haqda yalnız əski qəzetlərdəki soruqlarla kifayətlənməyim, onu həmin rollarda canlı görmüş həmkarlarını dinləyim.

1978-ci il idi. Azərbaycan opera səhnəsinin ilk qadın Leylisi Sona Hacıyeva (1907-1979) ilə söhbət edirdik. Həmin söhbətimizin də lent yazısı Azərbaycan radiosunun səs xəzinəsində qalır. Sona xanım ilk dəfə səhnəyə necə gəlməsinin tarixçəsini söyləyir. 1923-cü il, Hüseynqulu Sarabski gəlir Sona Hacıyevagilə. Əvvəlcə anası Əzizə xanımla söhbət edir, sonra Sonanı uzun-uzadı dilə tutur və axırı onu da yola gətirir ki, "Leyli və Məcnun" da çıxış eləsin: "Bizə qəti şərt qoyublar ki, nəyin bahasına olur-olsun gərək Leylini qadın oynaya!"

Əzizə xanım Məmmədova (1892-1961) məşhur xanəndə Əbdülbəqir Zülalovun - Bülbülcanın (1841-1927) nəvəsi idi və artıq 1921-ci ilin payızından Bakı Türk Azad Tənqid və Təbliğ Teatrı təşkil olununca səhnədəydi və oradan da Akademik Dram Teatrına gəlmişdi. Sona xanım anasının oynadığı çox tamaşalara da baxmışdı və öz söyləməsincə, yenə anası ilə bərabər operada az olmamışdı. "Leyli və Məcnun" u başdan-sona əzəbə bilirmiş. Xanəndə nəvəsi Əzizənin səsi olduğundan Sarabski xəbərdardı, Sonanın ardınca gəlməmişdən üstünü vurmada yüngülvari əvvəl kəşfiyyat da aparıbmiş, elə sözarası Əzizədən soruşubmuş ki, sizin nəsildə səs həmişə güclü olub, babanın zənguləsi oxuyanlar arasında dillə deyilirdi, görə, sənün qızına da səs keçib, ya yox? Əzizə də qayıdımış ki, keçib nədir, Sona məndən min pay yaxşı oxuyur.

Sona xanım nağıl edirdi ki, o vaxt Bakıda Səttar adlı məşhur faytonçu vardı, günortadan bir az keçmiş gördüm ki, Hüseynqulu Sarabski həmin Səttarı göndərər ardınca ki, teatra gedəm.

Və Sona xanım Leyli rolunda çıxış elədiyi o ilk tamaşadan sonrakı əvvəlinci dəqiqələri xatırlayırdı. Deyirdi ki, içərimdə bir təlaş olduğundan tamaşa vaxtı ara-sıra sözlər yadımdan çıxırdı, ancaq səhnənin küncündəki çuxurda suflor yerləşmişdi, o, mütəmadi olaraq mənə də, digər oynayanlara da kömək edirdi. Amma oxumağım qaydasındaydı, özü də iki-üç dəfə Hüseynağa Hacıbababəyovun Leylisini gördüyümdən

işim asan idi, o, necə oxumuşdusa, eynən o cür oxuyurdum, hərdən qalxan alqışlardan hiss eləyirdim ki, camaatın da xoşuna gəlir. Axırncı pərdə örtüləndən sonra zal lərzəyə gəlmişdi. Zarafat deyil, ilk dəfə idi Leyli rolunda səhnəyə qadın çıxmışdı. Hüseynqulu Sarabskinin gözü güldürdü. Hökumət adamları da vardı, onlar da çox məmnun idilər, amma hamıdan çox sevinən, gözlərindən ixtiyarsız sevinc yaşları axan Hüseynağa Hacıbababəyov idi.

Sona xanım rıqqətlə bunu da yada salırdı ki, Hüseynağa onu xəfifcə qucaqlayaraq qulağına pıçıldayıbmış: "Üzün ağ olsun, şükür Allaha, qadın paltar geyinməkdən canımız qurtardı!"

Amma daha bir təsirli, həm də elə yenə "Leyli və Məcnun" la bağlı xatirə Rübabə xanım Muradovanın söhbətlərindən yadımda qalıb. Azərbaycan səhnəsində bir neçə onil boyunca əvəzəlməz Məcnun Hüseynqulu Sarabski idi. Ancaq sonralar operamızın özünəməxsus qəlbəyatan ifası ilə tamaşaçı məhəbbəti qazanan başqa parlaq Məcnunları da yetişib. Təbii ki, "kişi Leylilər" epoxası bitəndən sonra sıra-sıra yeni əsl Leylilərimiz - qadın Leylilərimiz də yaranırdı. Sürəyya Qacar da, Yavər Kələntərli də, Həqiqət Rzayeva da, Simuzər Hətəmov da və onlardan sonrakı nəsillərin neçə parlaq təmsilçisi də Leyli rolunu məlahətlə, yeni cazibələr qatarlaq ifa etdilər. Amma "Leyli-Məcnun" ların bütün tarixini göz önünə gətirəndə ən yaxşı Məcnun, ən üstün Leyli barədə düşünərkən həmişə ən ucada dayanan iki ad var. Məcnun - Hüseynqulu Sarabski, Leyli - Rübabə Muradova. Rübabə xanımın xatirəsi də, elə Sona xanımın söylədikləri kimi, lentin yaddaşında qalır. Rübabə xanım söyləyirdi ki, artıq yaşlı vaxtlarında Hüseynağa Hacıbababəyov mənə müraciət etdi ki, səndən bir təvəqqüm var. Dedim, buyurun, nə desəniz hazıram. Söylədi ki, XX əsrin əvvəllərində mən "Leyli və Məcnun" da dəfələrlə Leylini yaratmışam. Sonra qismət oldu, Məcnunu da oxudum. Amma üreyimdən çox keçir ki, Leylilərin ən yaxşısı olan Rübabə ilə bir səhnəyə çıxım, o, Leyli olsun, mən Məcnun, "Leyli və Məcnun" la belə vidalaşım. Əvvəlki vaxtlarım olsaydı, ömrümdə nəinki belə xahiş edərdim, hətta mənə vadar da etsəydilər, razı olmazdım ki, yaşca məndən xeyli cavan xanımla belə əziz əsərdə tərəfi müqabil olum. Ancaq artıq yol bitir. Yəqin, elə bu, "Leyli və Məcnun" da səhnəyə axırncı çıxışım olacaq. Ona görə də istəyirəm bu arzum da ürəkdə qalmasın.

Rübabə xanım bunu da deyirdi ki, mən razılıq verməyinə verdim, çünki eşitmişdim Hüseynağa müəllim lap yaxınlarda təqaüdə çıxacaq, teatrın rəhbərliyi ilə də danışdım, onlar da "hə" dedilər və növbəti tamaşalardan birində ikimiz səhnədə birlikdə idik - bir tərəfdə mən Leyli, o biri tərəfdə də Hüseynağa Hacıbababəyov Məcnun rolunda. Həqiqətən də bu tamaşa zamanı onun nə qədər mahir bir sənətkar olduğunu lap yaxın məsafədən, bütün xırdalıqlarıyla hiss elədim.

Ancaq Hüseynağa Hacıbababəyovun o vida "Leyli və Məcnun" u ilə bağlı bir başqa hadisə də olmuşdu. O da görkəmli sənətkarın sənət tərcümə-yi halındakı bir qüssəli andır ki, üstündən sükutla aşmaq istəmirəm.

İnanıram ki, Hüseynağa ilə Rübabənin həmin "Leyli və Məcnun"u lentə alınaraq montaj edilsəydi, radioda səsləndirilsəydi, dinləyənlər üzübüz dayanmış o iki sənətkarı elə yaşid, ikisini də öz yaşlarından da daha gənc təsəvvür edərdi, Rübabə ilə Hüseynağanın oxularndakı bir-birini tamamlayan yanğıya, zərifiyə görə bu cütüylə Leyli-Məcnunların ən yaxşısı sayardılar. Çünki o çağlar Hüseynağa yaşlanmışdısa da, avaz elə əvvəlki tərəvətində, qabaqkı şaqraqlığında idi. Ruh da ki, öz yerində! Lakin əsər səhnədə göstərilirdi. Opera Teatrına toplaşanlar yalnız eşitmirdilər, həm də görürdülər. Gözdən gözsə, söz yox ki, fərq var. O fərqli gözlərdən bir cütünün necə görüb yazdığını oxumuşam, digər cütünün isə necə görüb duyulan-dığını həmin gözlərin sahibindən eşitmişəm. Hüseynağa Hacıbababəyov ahlı kişi, bədəcə də dolu, Rübabə Muradovasa sütül, nərmə-nazik, cavan qız. O səs də gözəl, bu səs də qəşəng - gözünü yum, dinlə, ayrı aləmə düşəcəksən, ətrafda nə var, eyninə gəlməyəcək, amma səhnəyə baxınca oxunan sözlər, yaşanan hadisələrlə görünüşün təzadı hökmən narahat edəcək. O bir cüt şahid göz ki sahibi həmin tamaşa ilə əlaqədar mənə illər sonra da səngiməmiş hərarətli yaşantılarını çatdırıb, unudulmaz bəstəkarımız, özünün də anası Həqiqət xanım operamızın korifeylərindən olmuş Azər Rzayevin xeyirxah gözləri idi. Azər müəllim söyləyirdi ki, mən niyə bu gün səhnədə məhz bu cütüylə olmasının səbəbini bildirdim, ata-anamla Opera Teatrına ayağım açılan uşaqlıq illərimdən başlayaraq o günəcən "Leyli və Məcnun"a yüz dəfələrlə baxmışdım, ancaq o axşamkı tamaşa qədər mənə təsir edən, haldan-hala salanı olmamışdı, çünki Hüseynağa müəllimin bu tamaşaya qədərki bütün yoluna da bələd idim, bu tamaşanın onun axırıncı Məcnunluğu olmasından da xəbərim vardı, üreyimdə Allahımdan razılıq edirdim ki, nə yaxşı, qocaman sənətkara bu arzusuna çatmağına da imkan verdi.

Ancaq həmingünkü pərdəarxası ayrılıqlardan bixəbər olan və tamaşanı izləmiş bir müxbirin gözləri səhnəyə ayrı cür baxmışdı və bir neçə gün sonra qəzetdə sərt tənqidi məqalə dərc etdirmişdi ki, insafən, oxumağına yaxşı oxuyurdular, amma biz tarixdən bilirik, əfsanələrdən, rəvayətlərdən hər kəsə məlumdur ki, Leyli ilə Məcnun həmyaş olublar, hər ikisi gənclik çağında sevdaya düşüb, burada isə Leyli gənc, Məcnun onun atası yerində, məgər teatrda aktyor qəhətliyidir ki, ağsaqqal adama Məcnunu həvalə ediblər?

Axı o, haradan biləydi ki, həmin axşamkı Məcnunluğu Hüseynağa Hacıbababəyovçün sadəcə rol oynamaq, oxumaq deyildi, ürəkdən tikan çıxarmaqdı...

...Səsinin axıracan Hüseynağa Hacıbababəyovla qalmasının digər bir hekayətini mənə unudulmaz alimimiz, musiqişünas, ədəbiyyatşünas, professor Arif Məmmədov söyləmişdi. Deyir, bir axşam Dənizkənarı bulvarda gəzirdik. 1960-cı illərin sonları idi. Elə sözarası Hüseynağa müəllimdən soruşdum ki, səsiniz qalırımı? Nəse cavab vermək əvəzinə Hüseynağa Hacıbababəyov başladı oxumağa, bu yaşında elə bir "Üzzal" başladı ki, mən də mat qaldım, ətrafdan keçən neçə

adam da ixtiyarsız ayaq saxlayaraq heyranlıqla ona qulaq asmağa başladı. Arif müəllim danışdı ki, o vaxt Opera Teatrına gələndə ilkin olaraq soruşdılar: "Bu gün Hüseynağa Hacıbababəyov oynayırımı? Şah İsmayıl rolunda bu gün kimdir?" Onun bu operada "Zabul" üstündə "Sürdü Məcnun növbətin, indi mənəm rüsva-yi eşq. Doğru derlər, hər zaman bir aşiqin dövranıdır", - deyə həzin pərdələrdə gəzişmələri heç zaman yaddan çıxmaz. Muğam operalarında əsas aparıcı solist bir dövr o idi və onun 1920-30-40-50-ci illərdə səhnə fəaliyyəti opera tariximizdə məxsusi bir mərhələ təşkil edir. Onun böyük tarzenimiz Qurban Pirimovun, daha sonralarsa mahir ustad Bəhram Mansurovun müşayiəti ilə ifası sözlə təsvir edilməyəcək gözəllik idi.

Uşaqlıq illərindən məlahətli səsi ilə diqqətləri çəkmiş Arif Məmmədova nəsib olmuşdu ki, 1941-ci ildə İrana qastrol səfərinə çıxan Azərbaycan musiqiçiləri dəstəsinə onu da əlavə etsinlər və 3 ay oralarda qalaraq çoxlu konsertlər vermişdilər. Arif müəllim Hüseynağanın, özü demiş, laçın çağlarına da İranda şahid kəsilmişdi. Ona görə də həmişə heyfilsənirdi ki, Hüseynağa Hacıbababəyovun 1940-50-ci illərdəki oxuları lentlərdə, vallarda əbədləşməyib. Deyirdi ki, sizin eşitdiklərinizin hamısı Hüseynağa Hacıbababəyovun yaşlı vaxtlarındakı lent yazılarıdır. Qulaq asırsınız, qəlbinizə yatır, həqiqətən də gözəldir. Ancaq bunları 1940-50-ci illərdəki səsle eyni tərəziyə qoymaq heç mümkün deyil. O illərin oxuları qalmış olaydı, onda bilərdiniz Hüseynağa necə misilsiz oxuyanmış!

...Hüseynağa Hacıbababəyov insanlarla, hadisələrlə dolu bir ömür yaşadı və həyatından nə qədər şəxsiyyətlər keçdi. Əlbəttə, bunlar gecikmiş təəssüflərdir. O, 1972-ci ildə dünyadan gedib. Elə dövr idi ki, artıq kinolentə çəkmək, radioda studiyaya çağıraraq söhbətlərini də yazmaqçün hər şərait vardı. Kimsənin yadına düşməyib. Oxularından az-çox heç olmazsa ortada nəse var. Ancaq onun mədəniyyətimizin, musiqimizin, ziyallığımızın dünəni ilə bağlı nə qədər boşluqlarını doldura biləcək xatirələri, teatr tariximizin macəralı, keşməkeşli və şərəfli bir dövrü haqqında hekayətləri lentləşdirilsəydi, görün indi əlimizdə əvəzsiz sərvətə dönən necə mühüm sənəd, necə müstəsna salnamə qalardı.

Bu onun hələ natamam tərcümə-yi halıdır. Amma hər halda ən dəqiq tərcümə-yi halıdır. Natamamdır ona görə ki, 1937-ci ildə yazılıb. Hələ Hüseynağa Əməkdar artist idi, hələ cavandı, hələ qarşıda yaşanası nə qədər illər dururdu. Bir il ötəcək, Hüseynağa Xalq artisti də olacaq, ömrün daha uğurlu səhifəsi də açılacaq. Həmin dövrdə əslində Əməkdar artist adının özü də çox hörmətli, nüfuzlu bir sənət dərəcəsi idi, Xalq artisti adı isə rəsmi şərəfləndirmənin tək-tək seçmələrə qismət olan və o dövrdə layiq olmayana qətiyyənlə verilməyən ən ali sənətkar rütbəsiydi.

(Ardı var...)